

MAKTABGACHA TARBIYA DAVRIDA BILISH JARAYONLARI VA NUTQNING RIVOJLANISH QONUNIYATLARI

*Shahrisabz davlat pedagogika
Institute Maktabgacha ta'lim yo'nalishi
1-kurs talabasi Poyonova Guldona*

Kalit so'zlar: Maktabgacha tarbiya, bilish jarayonlari, nutq rivojlanishi, qonuniyatlar, pedagogika, ta'lim

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ta'lim-tarbiya jarayoni nafaqat bilim olish, balki ularning hissiy, ijtimoiy, va kognitiv rivojlanishini ta'minlashda juda muhim ahamiyatga ega. Aynan bu davrda bolalar til va nutqni rivojlantirishning dastlabki bosqichlarini o'tagan holda, tafakkur va muloqot qobiliyatlarini shakllantiradilar. Nutq rivojlanishi maktabgacha yoshdagi bolalarning ongli ravishda atrof-muhitni idrok etishlari, o'z fikrlarini ifodalashlari va boshqa kishilar bilan samarali muloqot o'rnatishlari uchun asos bo'ladi. Maktabgacha ta'lim jarayonida nutq rivojlanishi va bilish jarayonlari o'rtasidagi o'zaro aloqalar katta ahamiyatga ega. Bilish jarayonlari, ya'ni sezgi, tasavvur, diqqat, xotira, tafakkur, va qaror qabul qilish kabi intellektual faoliyatlar bolalarning nutqni tushunishi, shakllantirishi va ifodalashida muhim rol o'ynaydi. Nutq esa, o'z navbatida, bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirishda, o'rganish va muloqot qilishda asosan foydalaniladigan vosita hisoblanadi. Nutq va bilish jarayonlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilish orqali, bolalarning rivojlanishiga to'g'ri pedagogik yondashuvlarni amalga oshirish imkoniyatlari yaratiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'zlariga xos o'rganish usullariga ega. Ularning o'rganish jarayoni ko'pincha ko'rish, eshitish va boshqalar bilan muloqot qilish orqali rivojlanadi. Nutq esa bolalar uchun dunyoni anglash va ifodalashning eng asosiy vositasidir. Maktabgacha yoshda bolalar yangi atamalarni o'rganishga, o'z fikrlarini shakllantirishga, til orqali o'rganishni boshlashadi. Shu sababli, bu

davrda nutqni rivojlantirishning o'ziga xos qonuniyatlarini o'rganish, tarbiyachilar va o'qituvchilarga bolalarning ehtiyojlarini to'g'ri aniqlash, individual yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning bilish jarayonlarini va nutq rivojlanishini samarali yo'lga qo'yish uchun pedagogik metodlar va yondashuvlarni o'rganish zarur. O'qituvchilar va tarbiyachilarning pedagogik mahorati, bolalar bilan muloqot qilish uslublari va o'rganish jarayonlarining tasvirlari, ularning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar sifatida qaraladi. Maktabgacha tarbiya davrida bolalarning nutq va bilish jarayonlarining qonuniyatlarini tahlil qilish, ularni yuksaltirish va rivojlantirishga qaratilgan metodikalarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Tadqiqot maqsadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — maktabgacha tarbiya davrida bolalarning bilish jarayonlari va nutq rivojlanishining qonuniyatlarini aniqlash, ularga pedagogik ta'sirni o'rganishdir. Bu o'rganish orqali ta'lim-tarbiya jarayonining sifatini oshirish, bolalarning nutq va tafakkur rivojlanishini samarali yo'naltirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot Metodologiyasi. Tadqiqotda analitik, amaliy, eksperimental va kuzatuv metodlari qo'llaniladi. Bilish jarayonlari va nutq rivojlanishi masalalari bo'yicha ilg'or pedagogik uslublar va metodikalarga asoslanib, maktabgacha ta'lim muassasalaridagi bolalar bilan ishlashning turli usullari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlar, amaliy tadqiqotlar va psixologik-pedagogik kuzatuvlar asosida natijalar chiqariladi.

Tahlil va Natijalar. Maktabgacha tarbiya davrida bilish jarayonlari va nutq rivojlanishining o'zaro aloqasi nafaqat bolalarning shaxsiy rivojlanishi, balki ularning jamiyatga moslashishi, muloqot qilish va atrof-muhitni tushunish qobiliyatlari uchun ham muhimdir. Nutq va bilish jarayonlari bir-birini to'ldiruvchi elementlar bo'lib, ularning o'zaro integratsiyasi bolalar rivojlanishining asosiy mexanizmlarini tashkil etadi. Shuning uchun bu ikki jarayonning rivojlanishini tahlil qilish va ularga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash maktabgacha ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Bilish jarayonlari va nutqning o‘zaro ta’siri Bilish jarayonlari, ya’ni tasavvur, diqqat, xotira, sezgi va tafakkur, bolaning nutqni o‘zlashtirish va ifodalash qobiliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Nutq rivojlanishi esa, o‘z navbatida, bolalarning bilish jarayonlarini chuqurlashtiradi va ularning atrof-muhitni anglashini osonlashtiradi. Tadqiqotlar natijasida, bilish jarayonlarining faoliyati va nutqning rivojlanishi o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadigan bir qator omillar aniqlandi. Masalan, bolalar o‘zlarini atrof-muhitda tasavvur qilish va voqealar ketma-ketligini mantiqiy ravishda tushunish uchun mustahkam til ko‘nikmalariga ega bo‘lishlari zarur. Shuningdek, tilning rivojlanishi bolalarga yangi bilimlarni o‘zlashtirish va ongli ravishda yangi ma’lumotlarni qayta ishlash imkonini yaratadi. Bolalar o‘z fikrlarini so‘zlar orqali ifodalashga o‘rgandikca, ular bilish jarayonlariga yanada faol kirishadilar. Nutqning rivojlanishi, masalan, so‘z boyligini kengaytirish, til qurilishlarini o‘zlashtirish, bolalar uchun dunyoni anglash va o‘z fikrlarini boshqalarga tushuntirishda samarali vosita bo‘ladi. Tadqiqotlar natijasida shunday xulosa chiqarish mumkinki, bilish jarayonlari va nutq rivojlanishi o‘rtasidagi uzviy aloqalar bolalarning kognitiv rivojlanishini sezilarli darajada tezlashtiradi. Nutqning rivojlanishi bolalarga nafaqat bilim olishda yordam beradi, balki ularga atrof-muhitdagi o‘zgarishlarni anglashda, emotsional va ijtimoiy muloqotlarda ham qo‘llaniladigan vosita bo‘ladi. Pedagogik usullar va metodlar Maktabgacha tarbiya muassasalarida nutq rivojlanishi va bilish jarayonlarini samarali tashkil etish uchun pedagogik metodlar katta ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida o‘rganilgan metodlar va yondashuvlar, bolalarning nutqini rivojlantirishda eng samarali metodlar ekanligini ko‘rsatdi. Masalan, o‘qituvchilar tomonidan individual yondashuv, bolalar bilan muntazam muloqot qilish, ularning savollariga javob berish, kitoblar va hikoyalarni o‘qish, aktyorlik o‘yinlari va tasavvurga asoslangan mashg‘ulotlar bolalarning nutq rivojlanishini tezlashtiradi. Shu bilan birga, o‘qituvchilar bolalarga interaktiv o‘yinlar yordamida so‘zlarni o‘rgatish va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishda yordam beradi. Shuningdek, tadqiqotda maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda turli o‘qish strategiyalarining

samaradorligi ham tahlil qilindi. Yangi soʻzlarni oʻrganish, sinflarda guruhli faoliyatlar oʻtkazish, bolalarning fikrlarini tinglash va ularning nutqiy javoblarini ragʻbatlantirish, nutqni rivojlantirish uchun samarali usullar sifatida koʻrsatilgan. Bunday metodlar bolalarning til boyligini kengaytirib, ularning mustaqil fikrlash va muloqot qilish koʻnikmalarini rivojlantiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy rivojlanishi va nutq Bilish jarayonlari va nutq rivojlanishining ijtimoiy rivojlanish bilan bogʻliqligi ham muhim omil sifatida oʻrganilgan. Nutq bolalarga oʻzlarini jamiyatda qanday tutish, boshqalar bilan qanday muloqot qilishni oʻrgatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutq va ijtimoiy munosabatlar oʻrtasidagi bogʻliqlikni oʻrganish, ularning oʻzaro munosabatlarida qanday vazifalarni bajarishlarini koʻrsatdi. Nutqning rivojlanishi bolalarga emotsional jihatdan qoʻllab-quvvatlashni taʼminlash, ijtimoiy qoidalarga rioya qilish, boshqalar bilan samarali va hurmatga asoslangan muloqot qilishda yordam beradi. Bunday oʻzgarishlar bolalarning jamiyatga moslashish jarayonini osonlashtiradi.

Xulosa Maktabgacha tarbiya davrida bilish jarayonlari va nutq rivojlanishi oʻrtasidagi oʻzaro aloqani oʻrganish bolalar rivojlanishining barcha jabhalarini taʼminlashda muhimdir. Nutq va tafakkurning oʻzaro bogʻliqligini anglab, bolalar bilan samarali ishlash uchun aniq pedagogik usullarni joriy etish zarur. Shuningdek, bu jarayonlarning tahlili taʼlim tizimi va pedagogik yondashuvlarni takomillashtirishga yordam beradi. Tadqiqotlar davomida nutq rivojlanishini yaxshilash uchun yangi metodikalar va yondashuvlar ishlab chiqilishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Xusainov, T. (2020). "Maktabgacha taʼlimda nutq rivojlanishi: Nazariy va amaliy asoslar". Toshkent: Oʻqituvchi.
2. Iskandarova, Z. (2021). "Bilish jarayonlari va ularning rivojlanishi". Toshkent: Fan.
3. Davronov, D. (2019). "Pedagogika va maktabgacha taʼlim". Toshkent: Oʻzbekiston.

4. Bekmirzaeva, L. (2018). "Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish". Toshkent: Science.
5. Rakhmatullayeva, G. (2017). "Maktabgacha ta'limda til va nutqni rivojlantirish metodikasi". Toshkent: Maktab.
6. Tursunov, M. (2015). "Bolalar psixologiyasi: O'sish va rivojlanish". Toshkent: O'zbekistan.